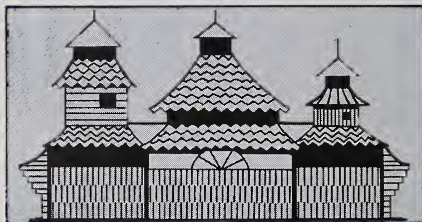
ANDREJ MRÁZ

Volanie Podkarpatskej Rusi

SLOVENSKÉ POHĽADY

ČASOPIS PRE LITERATÚRU A UMENIE

redigoval
DR. ANDREJ MRÁZ

VYDÁVA MATICA SLOVENSKÁ
ROČNÍK 53., No. 10

ANDREJ MRÁZ

VOLANIE PODKARPATSKEJ RUSI

Najprv ma prekvapovalo, ako naši ľudia v minulosti často mysleli na osud podkarpatských Rusov a ako im chceli pomáhať. Ľudovít Štúr v Orle tatranskom uverejňoval B. Nosákov cestopis z Podkarpatskej Rusi a staral sa o národné i kultúrne potreby Rusínov. Dokazoval, že bolo by sa starať Rusínom, aby mali svoj časopis, a kým ho mať nemôžu, aby čítali Slovenské narodnie noviny a Orla tatranského. Výbojný Pesti Hirlap, rozumie sa, hneď karhal a zastrašoval pôvodcu takéhoto návrhu. Ale Štúr pokojne odpovedal: „Teraz každý národ pod milostivou berlou vlády rakúskej život svoj národný rozvíjať môže, mali by sa veru aj Rusíni tak ako i Slováci o verejný orgán svojho duchovného života postarať, alebo dotiaľ, kým sa naň zmôžu, k Slovákom sa pripojiť. Či je to teda taký do neba volajúci hriech, že Slovák Rusínov k duchovnému životu povzbudzuje a radí im, aby sa postarali o dáky časopis rusínsky a dotiaľ, kým ho dostanú, aby Slovenské noviny a Orla tatranskieho čítali, alebo druhými slovami, aby sa ku Slovákom pripojili? Kto tu žiada, aby Rusíni slovenský jazyk za svoj prijali? Veď oni majú svoj rusínsky krásny jazyk.“ (Slov. nár. noviny 1846, str. 249—250.)

A najviacej nás s Rusínmi sblížil a ukázal cestu, ako by sme si mohli navzájom pomáhať, Adolf I. Dobriansky. Michal Sekey vydal už síce po slovensky populárnu prácu o Dobrianskom (Životopis A. I. Dobrianskeho. Košice, 1928), ale k tejto vynikajúcej postave ruských a našich dejín budeme sa musieť ešte vracať, osvetľovať, ako spolupracoval s naším Radlinským a Palárikom, aký podiel mal pri politických akciách slovenských na začiatku šesťdesiatych rokov i neskoršie, bude nám treba vysvetliť všetko, prečo si Slováci vyvolili Dobrianskeho za člena výboru Matice slovenskej na prvom matičnom shromaždení, prečo mu Hurban venoval svoje Piesne nateraz a prečo i almanach Tatran bol venovaný Dobrianskemu. I pre slovenské rusofilstvo Dobriansky je dôležitý činiteľ.

Citove ma vzrušoval slovenský pomer k Rusínom, keď som študoval Záborského literárnu pozostalosť v pražskom Národnom muzeu, špeciálne Záborského listy, písané Martinovi Hattalovi. Župčianska fara a jej kňaz, koľko je v tom našej kultúrnej tragédie! Začiatkom päťdesiatych rokov predošlého storočia vrátil sa Jonáš Záborský sklamaný z Viedne, kde redigoval úradné Slovenské noviny, a nežičlivý biskup dal mu zúboženú faru župčiansku. Málo je takých dramatických osobných bojov s prostredím v našich kultúrnych dejinách, aké prežíval Záborský v Župčanoch do svojej smrti, v polovici sedemdesiatych rokov predošlého storočia. Nevyhasly v Záborskom mohutné vatry túžob literárnych a vedeckých. Podpaľoval ich stále aj v najkrušnejších svojich osobných osudoch. V župčianskej samote drúzgal si život presvedčením, že pred-

stavitelia slovenského života ho odvrhli, že Jozef M. Hurban i ostatní sú zaťatí jeho osobní odporcovia a nebolo ľudí i spôsobov, ako zavčasu rozptýliť tento Záborského predsudok, taký tragický pre jeho vlastný život a taký škodlivý pre náš kultúrny život. Len roky utekaly a Záborský sa stále cítil prekliatym vyhnancom nášho kultúrneho sveta. A v jeho okolí bol zaostalý ľud, šarišskí zemani i tupé úradníctvo.

Plamienok priateľstva a pochopenia blikal Záborskému v ústrety v jeho najbližšom okolí vari iba medzi kňazmi grécko-katolíckeho biskupstva prešovského. Zo Záborského listov Hattalovi vyčítame niekoľko charakteristických drobností, ktoré osvetľujú, ako medzi rusínskymi kňazmi pôsobil Záborský a aké účinky mal na neho styk s týmito ľuďmi. Pre Alexandra Duchnoviča prostredníctvom Hattalovým objednal Záborský Riegrov Naučný slovník, pre prešovského kanonistu Georga Šoltésa Kroniku Práce a referovával Hattalovi o pomeroch rusínskeho kléru. Keď V. Dobriansky spáchal pokus samovraždy, Záborský nad tým bolestne smúti, Dobrianskeho menuje človekom, „akého si Rusíni uhorskí nie hneď dochovajú“. Michal Molčan, biskupský aktuár v Prešove, bol odišiel r. 1867 na slovanskú národopisnú výstavu do Moskvy Záborský o tom Hattalovi píše: „Šol totiž Molčan na výstavku, sám jediný zo všetkých uhorských Rusov. Pravdepodobne nevráti sa viac, úprimná a poctivá duša, medzi ľudí, pri ktorých učený Viktor Dobránsky, kanonik, za najlepšie uznal zastreliť sa.“ Týmito poznámkami som len chcel pripomenúť, že pri štúdiu života a diela složitého Jonáša Záborského bude nám treba pamätať na všetko, čo dostal od Rusínov: študoval v grécko-katolíckej biskupskej knižnici v Prešove (i jeden exemplár rukopisu svojich Dejín Uhorska, ktoré Matica slovenská neodvážila sa vydať pre smelé riešenie náboženských otázok na začiatku dejín Uhorska, uložil Záborský do opatery grécko-katolíckemu biskupstvu v Prešove), na jeho rusofilskú orientáciu iste mal vplyv i styk s rusínskymi učenými ľuďmi, a nadovšetko národná tragika Rusínov i bolestný pesimizmus rusínskej inteligencie iste tiež prehlbovaly tragické životné pocity Záborského.

A kapitol, v ktorých by bolo možno opísať slovenský pomer k Rusínom v minulosti, je veľa. Aby sme len ilustrovali, ako Slováci pred vojnou poznali postavenie Rusínov, koľko sympatií a starostlivosti venovali svojim slovanským bratom a susedom na východe, odcitujeme Vajanského úvodník, ktorý pod názvom Uhorskí Rusi vyšiel roku 1904 v 96. čísle Národných novín. Vajanský píše:

„Najsmutnejší, ale plasticko-typický obraz utlačeného národa poskytujú uhorskí Rusi. Je to obraz hanby a posmechu XX. stoletia, je to krvavá satira na podlo-hnusné heslá humanizmu, liberalizmu, pokroku, modernizmu, realizmu! Je to fľak na svedomí celého ľudstva, fľak na cti národov, krajín a štátov, že sa nemo dívajú na spúšťanie žíl celému znamenitému národu, dobrému, schopnému, len aby sa nasýtilo niekoľko zhýralých brušísk.

Uhorskí Rusi nemohli navolať na seba horších tyranov, ako ich majú dnes. Keď im zabili telá, išli na duše. I tie idú špiniť.

Čo zostalo z uhorského ruského, sviežeho, cirkevne samostatného živlu? Masa zanedbaného sedliactva. Zanedbaného a opusteného. I od cirkvi opusteného, nakoľko je viditeľná v úradných osobnostiach. Títo „pastieri" ľudu svojho za špinavý groš, za pohodlie a za úsmev veľkomožných pánov, za blahosklonné potľapkanie po pleci, oblečenom v kňazskú sutánu, stali sa katmi, ba šarhami ľudu svojho, stali sa hnusiteľmi svätýň ruského národa.

„Umierajúci národ", povedal nám nebohý Fencik, udržujúci malinké svetielko ducha a citu v časopisku Listok (Fencik umrel, svetielko zhaslo). Umierajúci národ uprostred humánnej, liberálnej, civilizovanej Europy. Ale nie umierajúci smrťou prirodzenou, ale pridúšaním rukou surovo-krutou, otravou cudziny.

Povedomie cirkevné ešte slabo vegetuje v dušiach utlačenej masy, na jedinom Otčenáši, ako na tenunkej retiazke visí žitie tohto národa. Ale i tú mu idú pretrhnúť. Liturgiu, tisícročnú, idú mu skonfiškovať, aby už ani útechy nemal „umierajúci národ". Keď mu odobrali všetky radosti života, vrhajú sa ešte i na posledné pomazanie, na predsmrtné spovedné zaopatrenie. Zradné kňazstvo tohto nešťastného národa vyhnalo rodný jazyk nielen zo seminárov, škôl, ale i z vlastných rodín. Ani len o čestných výnimkách nevieme, iste i jestli sú, teda v utajenej tichosti. Národ nemá pražiadnej svetskej inteligencie: ľudia, ktorých vychovávajú v školách, odpadávajú od národa, takže o uhorských Rusoch niet ani stopy na školách stredných a vysokých. Zemianstvo šviháči a prelumpúva ostatnú škvarku po Andrášovke a Kerepešskej v Pešti, na jeho miesto hrnie sa vlčie stádo opejsovanej protežé, a toto už pasie sa na ostatkoch národa, na koštiaľoch a schudnutých členoch opusteného ľudu.

A keď sa kde-tu ľud sprotiví tomuto udúšaniu, ako na pr. v dedine Ize, v ktorej 390 rodín v skľúčenosti a v zúfaní svojom prešlo na pravoslávie (ako známo, podľa nových cirkevno-právnych zákonov slobodno u nás na akúkoľvek vieru prestúpiť, ba i rovno vystúpiť z každej cirkvi a stať sa bezkonfesionálnym), počne robotu fiškus a súd a „búrenie proti štátu a cirkvi" je titul, pod ktorým žalárujú ľudí.

Ľudu zostáva iba Amerika. Ale väčšine ani toto útočište nekynie: je už tak zbedovaná, že nemá dosť silných krýdel k ďalekému letu. Nezostáva iné, iba živoriť pod jarmom za čas a skryť sa do — hrobu. Páni drobniari a materialisti: vidíte, keď uhasí sa duch, ošarpá ľud v národnosti a type, i telo hynie; keď opustí duša telo, posledné rozkladá sa, hnije, stane sa obeť červov."

*

Po roku 1904 hynutie a zoslabovanie Rusínov pokračovalo, marmarošský proces z konca r. 1913 a zo začiatku r. 1914 ukázal síce, že v rusínskom ľude sú fondy, pripravené vzdorovať cirkevnému a sociálnemu násilenstvu, ale vcelku nad Podkarpatskou Ru-

sou sa nebriezdilo, svetová vojna len znásobila utrpenie tohto kraja a jeho obyvateľov. Ale tak ako Slováci, i Rusíni mali svojich vysťahovalcov v Amerike, ktorých kultúrne a demokratické poriadky naučily žiť národnejším životom. Zástupcovia amerických Rusínov 19. októbra r. 1918 predložili prezidentovi T. G. Masarykovi v Scrantone memorandum, v ktorom žiadali, aby územie v Uhorsku, na ktorom býva ruský národ, po víťaznej vojne pripojilo sa k Československej republike. Centrálna národná rada ruská v Užhorode 8. mája r. 1919 túto požiadavku svojich amerických krajanov schválila a žiadala jej uskutočnenie.*

Nastalo pripojovanie Podkarpatskej Rusi k ČSR, dramatické boje o národný osud Rusínov, zákonom i mierovými smluvami zabezpečovali si Rusíni svoju budúcnosť, a dnes ťažko, namáhave, krvave tvoria svoj život. Usiluješ sa ho pochopiť a žičíš mu úspech. V podkarpatoruských mestách, na dedinách, vo vlakoch a na cestách, na poliach a horských chodníkoch myseľ i city si zapaľuješ túžbami, aby tu raz bol život pekný, aby oči svietily radosťou, aby skutky rúk i umu boly víťaznou piesňou.

Dnes život na Podkarpatskej Rusi nie je radostný a skoro si musíš priznávať, že je temer beznádejný i do budúcnosti. Ospravedlňuješ, že veď po takej minulosti ani inakší nemôže byť. Po mestách, keby nebolo ojedinelých ruských nápisov na obchodoch i úradných budovách, keby si nezabočil do odľahlejších ulíc, ani by si nezbadal, že chodíš po meste, ktoré je hlavným mestom Podkarpatskej Rusi, alebo po meste, ktoré donedávna malo najviacej obyvateľov.

---

* Slovensko-podkarpatoruská spolupráca bola i v pohnutých dňoch prevratových. Národnie noviny z 26. nov. r. 1918 prinášajú rezolúciu Ruskej národnej rady, prijatú na jej shromaždení v Prešove 19. nov. a adresovanú Slovenskej národnej rade v T. Sv. Martine. Podkarpatskí Rusi v rezolúcii žiadajú, aby boli „účastní tej samej sudby, ktorej dostane sa aj iným národom Uhorska", protestujú v nej, „aby nás roztrhano, abo proti našej vôli k cudzím národom pripojili", a konečne kde sa žiada, aby i podkarpatskí Rusi boli zastúpení na mierovej konferencii a mohli spolurozhodovať o svojej budúcnosti. — V nasledujúcom čísle Nár. novín (28. nov.) vyšiel obšírny článok o pomeroch na východnom Slovensku pod názvom Čo sa robí na východe? V úvodnej redakčnej poznámke sa spomína, ako sa Maďari usilujú zachrániť aspoň východných Slovákov, Rusínov a Slovincov pre Uhorsko. Trplo sa, či táto akcia nebude mať úspech, lebo na východnom Slovensku nebolo vraj ľudí, ktorí by v historických chvíľach mohli viesť slovenský zápas. Národnie noviny sa žalujú, že „najhoršie bolo, že sme nemali dôkladných spoľahlivých zvestí z východu o tom, čo sa tam robí". A dokladajú: „Dnes sme ich konečne dostali." V článku sa opisuje činnosť Dvortsákovej „Vichodoslovenskej rady", rusínskych maďarónskych živlov, zákroky ministra Jászyho, ktorý volal do Pešti predsedu Ruskej národnej rady, Antona Gr. Beskyda. Beskyd nevyhovel Jászyho vyzvaniu, ale prišiel do T. Sv. Martina, kde konferoval s predstaviteľmi slovenských politických pohybov. Národnie noviny píšu: „Predseda Ruskej národnej rady, pán Anton Beskyd, dal sa do styku s naším východným reprezentantom pánom Ladislavom Moyšom, r.-k. farárom, a dňa 25. t. m. došli spoločne do Martina." Podľa svedectva Jozefa Škultétyho Beskyd osud a budúcnosť svojho národa spojoval s osudom Slovákov a žiadal, aby podkarpatskí Rusi patrili do štátneho sväzku, v ktorom budú Slováci.

A nad rusínskymi mestami, ktoré sú všetky na rovine pod vrchmi, žije ľud i jeho nepočetná vidiecka inteligencia. S rusínskych vrchov prihovára sa ti odvečný smútok samoty, odtiaľ vejú znepokojujúce víchre a tam sa žije ťažko. Rusínska bieda! Nesmie byť mlčanlivá a pasívna. Tu treba súrne pochovať chudobný včerajšok.

*

Zaujímajú nás najviacej kultúrne problémy Podkarpatskej Rusi i všetko, čo s nimi súvisí. Vyslovujeme o nich len dojmy, náhodile posbierané informácie, sústavné štúdium týmto otázkam sme nevenovali. Ale i tak otvára sa nám výhľad do veľmi složitej, chaotickej a bezradnej situácii. Ako i z článku redaktora dr. Nedzelského o povojnovej podkarpatoruskej literatúre, uverejneného v tomto čísle Slovenských pohľadov, vysvitá, celý kultúrny život rusínsky zmieta sa v ťažkých jazykových bojoch. Ani predvojnový vývin neustálil jednotnú spisovnú reč Rusínov, proces tento hatily maďarské úrady a nízka vzdelanostná úroveň rusínskej inteligencie (ale najmä jej malý počet), a tak v poprevratových rokoch, keď národná reč Rusínov nadobudla verejného práva, nastala bezradnosť. Bezradnosť sa komplikovala mnohými vedľajšími činiteľmi. Naše vrchnosti vari príliš hlboko zasahovaly i do rečovej otázky Podkarpatskej Rusi, neboly azda dosť orientované v miestnych pomeroch a svojimi zásahmi znásobovaly chaos. Okrem toho v kraji Rusínov osadilo sa po prevrate relatívne veľké množstvo emigrantov z radov ruskej a ukrajinskej inteligencie, ktorí nové prostredie infikovali svojimi rozhorčenými poňatiami rečového pomeru medzi Ukrajincami a Rusmi. Až ťa neraz zamrazí, s akou nenávisťou domáci inteligenti hovoria o kultúrnom a rečovom zle, ktoré sem priniesli emigranti. A otázky tieto dostávajú bolestnú bezradnosť najmä tým, že na Podkarpatskej Rusi je všetko malé, kultúrne možnosti obmedzené, že je všetko len v začiatkoch a v rozbehu, z toho sa rodí chorobná psychóza, raz sebapreceňovanie a výbojné plány, inokedy pesimizmus a ľahostajnosť. Skľučujúci dojem má i našinec z týchto rečových bojov rusínskych, poznáva, akou sú ony prekážkou pre kultúrne a národné povznesenie celku a ako deštruktívne pôsobia na kultúrne povedomie Rusínov.

A ani len tušiť nemôžeš, ak len nechceš byť dogmatár a neklameš sám seba, že možno riešiť akékoľvek rečové, národné a kultúrne otázky násilím a diktátom, hovorím, poňatia nemáš, ako by sa mohol tento nebezpečný chaos v otázke spisovnej reči Rusínov zlikvidovať, alebo aspoň priviesť na pokojnú a tvorivú cestu vývinovú. Mýli ťa najprv, že sami Rusíni pre príslušnosť k tomu alebo onomu rečovému prúdu nenávidia sa medzi sebou živelnou prudkosťou. Smierenie medzi terajšími skupinami nie je možné. Všetky chcú len zvíťaziť, a to veľmi chytro. Mladý kultúrny organizmus rusínsky je presýtený bojovnosťou, náročnosťou a nedočkavosťou. Sledoval som, čím všetkým sa argumentuje na pr. pre prijatie ruštiny za spisovnú reč Rusínov. Uvádzajú sa nielen kultúrne a

rečové dôvody domáce, ale i ohľad na mierové smluvy, na medzinárodné postavenie Československa, argumentuje sa veľkosťou a váhou ruštiny i ruského štátu vo svete a zástancovia smeru sú nevyčerpateľne vynalezaví pre posilnenie svojej tézy. To isté robia zástancovia smeru ukrajinského. Ale obe skupiny chcú pritom rečove opierať sa i o domáce nárečia, a tak je pochopiteľné, že popri dvoch vývodiacich jazykových smeroch vzniká a mohutnie i tretí, ktorý spisovnú reč Rusínov tvorí na základe domácich nárečí. Ďakuješ našej kultúrnej minulosti, že bola dosť mocná a kultúrna, ochránila nás i na prahu národného oslobodenia pred takým chaosom, aký panuje a vari ešte dlho bude panovať medzi rusínskymi bratmi. Tešíš sa iba nádejou, že sa zrodí na Podkarpatskej Rusí plejáda tvorivých ľudí, ktorí svojou tvorbou, literárnou i náukovou, ukážu, ktorá cesta vedie z jazykového chaosu, a ktorí premôžu i povážlivý sklon Rusínov k duchovnej rozdrobenosti.

*

Iste, i kultúrna budúcnosť Rusínov, v nej i otázka spisovnej reči, je najprv vecou podkarpatoruskej inteligencie. Niekoľko príznačných skutočností môžeme uviesť z tejto oblasti. Pred niekoľkými rokmi už zažil som mraziacu skúsenosť s istým mladým rusínskym inteligentom, ktorý bol i literárne činný. S elánom pustil som sa do rozhovoru s ním a začal som ho ubezpečovať, ako i s našej strany chceme sa chápave približovať k rusínskym kultúrnym dielam. Boly mu to veci ľahostajné. V rozhovore postupne som poznával, že i veci rusínskej kultúry sú mu akosi ľahostajné. Strašne rezervovane hovoril o nich. Len tak mimochodom. Nechápal moju zvedavosť.

Uspokojoval som sa vtedy, že môj niekdajší známy je azda predsa len výnimkou v radoch rusínskej inteligencie a že jeho kultúrnu apatiu, hoci bol spisovateľom, treba pripísať na vrub jeho osobných vlastností. Ale zo skúseností, ktoré si odnášaš z pobytu na Podkarpatskej Rusi, ti je jasné, že môj bývalý známy nebol výnimkou, že medzi rusínskou inteligenciou je mnoho takých ľahostajných a rezervovaných. Ako by nedôverovali samým sebe, svojmu národu a svojmu dielu. Rusínski inteligenti často síce citujú slová, ktoré im adresoval prezident Masaryk, keď v jeseni r. 1921 bol na Podkarpatskej Rusi, aby sa sblížili k ľudu a viedli ho, ale táto rada, ktorú sami prežívajú intenzívne, má zčiastky pre nich len teoretický význam. Nevedia, ako ju realizovať, aký konkrétny obsah jej dať, rusínskej inteligencie je nateraz ešte zúfale málo, je národne a kultúrne desorientovaná, pred ťažkou realitou, vyžadujúcou tvrdú a húževnatú robotu, hľadá často záchranu v ružových plánoch, ďalekosiahlych koncepciách a stráca smysel pre veci najbližšie a najsúrnejšie. Jedine týmto psychologickým stavom rusínskej inteligencie možno si vysvetliť i tuhé reči o rusínskosti územia od Jasiny po Poprad a čuduješ sa, s akým sebavedomím vyslovujú termín „Prešovská Rus“. A neveria ti, keď dokazuješ evidentnú vec, že

hádam niet kultúrneho Slováka, ktorý by z rusínskych ľudí na východnom Slovensku chcel čo i len jedného Rusína pre nás si privlastniť.

Ale všeličo možno pochopiť. Chodíš v Užhorode po brehoch Uhu a obzeráš budovy veľkomestskej štvrte, ktoré budovy sú temer všetko štátne a krajinské úrady. Zdalo sa mi, že táto štvrť Užhorodu musela učarovať rus. inteligentom. Vedia, toto je ich, výraz ich práva a moci na Podkarpatskej Rusi. Porovnávajú si to s chudobou sociálneho prostredia, z ktorého vyšli. Dediny sú úbohé, toto tu je mohutné a veľké. Treba sa driapať za takýmto veľkým. A údajne v radoch rusínskej inteligencie, ktorá zväčša vyšla z ľudu, príliš mocne žije túžba dostať sa do veľkých budov a na dobre platené miesta, cieľ tento pri nedostatku domácej inteligencie a pri šikovníckom aranžovaní karieristických predpokladov je ľahko dosiahnuť, a tak sa prehlbuje priepasť medzi dedinou a inteligenciou.

Príliš zovšeobecňujem tieto dáta, rozumie sa, ich platnosť je primerane obmedzená a potom bolo by ich treba na širokej báze vysvetľovať. Stredoškolský profesor na podkarpatoruskom gymnáziu pripomína i túto vec: z troch gymnázií, ktoré máme na Podkarpatskej Rusi, ročne vyjde okolo sto maturantov, našich chlapcov. Ale z nich ak desiati idú na vysoké školy. Všetci ostatní sa vrhnú do úradov. Stanú sa z nich kancelárski pisári alebo učitelia. Predstavte si, aké kultúrne a národné nebezpečenstvo je nedoštudovaná inteligencia. Ale za pochybnými úradmi naša mládež sa jednako slepo ženie, lebo 500—600 korún, ktoré mesačne dostáva, je pre ňu a pre jej rodiny neslýchane veľký kapitál, tými stovkami platu veľká časť našej mládeže uspokojí svoje ambície.

*

Pri pozorovaní podkarpatoruského kultúrneho organizmu vidíš, aká rozhodujúca moc je duchovná tradícia. Dielo i snahy otcov a dedov. Vo vývine nikdy pasívne a otrocky nemá sa nasledovať príklad predkov, ich dedičstvo nie je mŕtva skamenelina, ale je pevná pôda, do ktorej možno zapustiť korene, z nej rásť, znásobovať tradíciu a prekonávať ju. Na Podkarpatskej Rusi v oblasti kultúrnej pocity istoty o hodnote tradícií nieto, hľadá sa vari iba vo veciach jazykových. Tradícia musí byť mocná, podnetná, skladať sa z bohatých vrstiev duchovných skúseností predkov a musí byť mocná. Tvorive sa musí na ňu nadväzovať.

Sklony tieto vidíš i u dnešných Rusínov. Okázale dali im výraz v postavení sôch a pomníkov svojim vynikajúcim ľuďom z minulosti. Ale v dnešných kultúrnych snahách Rusínov i tie skromné dedičstvá, ktoré dostali od predkov, nezažívajú sa dosť opravdive a záväzne. Ani minulosť nechráni Rusínov pred chaosom dneška. To preto, lebo celý svoj kultúrny vzrast nevedia v dnešnom jeho štádiu postaviť na solídnu bázu. Raz ich opája a mätie myšlienka na veľkosť a závažnosť veľkoruskej kultúry vo svete, inokedy strháva ich mladistvý elán ukrajinskej túžby kultúrnej a s tým všetkým povážlive kontrastuje chudobný svet do-

máci a jeho skromné možnosti. Opytuješ sa pritom, či tendencie kultúrneho vývinu Rusínov jednako len nemajú vyvierať z domácich možností, či všetko úsilie nemá byť jedine a výlučne orientované k potrebám, ktoré sú obmedzené potrebami samej Podkarpatskej Rusi?

A tak zo samého kultúrneho organizmu Rusínov vyrastajú problémy, ktoré azda len dlhý vývin rieši. Pravda, Rusíni vystavení sú aj mocným zásahom z iných kultúrnych oblastí. Rozprávaš sa s mladým rusínskym učiteľom, prekvapuje ťa, ako mnoho mien a dát vie z českej historie. Školy na Podkarpatskej Rusi účinne udomácňujú predstavy a náhľady českého kultúrneho prostredia a propagujú ich tu. Nevieš, či je to zdravý zjav a či nebude mať osudné následky. Na jednej strane kultúrne povedomie a jeho obsah vyrastá z primitívnych pomerov, celá rusínska zaostalosť a kliatba minulosti vyžadovala by, aby sa tu kultúrna misia začínala konať akosi základnejšie, od koreňov, a namiesto toho hneď sa prijímajú a vnucujú vyspelé, diferencované a cez desaťročia v kultúrnom prostredí vypracované normy a predstavy. Zdalo sa mi, že tento skok vo vývine rusínskej kultúrnosti skrýva v sebe mnoho nebezpečných znakov a že rusínske kultúrne povedomie konfunduje. Navštívil som istý prázdninový kurz na Podkarpatskej Rusi, prednášalo sa na ňom o historii, literatúre a kultúre, prednášateľom bol aj istý vysoký úradník z Prahy, rečnil oduševnene a s elánom, chcel veľmi pôsobiť na svojich poslucháčov, ale hovoril o veciach, ktoré rusínskym poslucháčom musely byť vzdialené, lebo sa týkaly len ideových otázok, ktoré si Česi v složitom kultúrnom prostredí riešili cez desaťročia, a tu sa to všetko rusínskym poslucháčom servírovalo s dogmatárskou heslovitosťou. Neboly to prázdne slová? A vôbec, naučili sme Rusínov tvorive a organicky približovať sa k dátam českej kultúry, ktorá sa tu všade s veľkou dávkou oficiálnosti rozdáva? Olbrachtova trpkosť nad českým kultúrtrégerstvom na Podkarpatskej Rusi je vari oprávnená. Rusínsky kultúrny život a české zásahy do neho sú skutočnosťou, plnou vnútorných rozporov a ťažkých nedôsledností.

*

Hlavné zamerenie duchovných rusínskych snáh, a teda i snáh tých, ktorí chcú Rusínom rozdávať kultúrne hodnoty, malo by ísť za vypestovaním a zosilnením kultúrneho povedomia Rusínov. Dnes v týchto oblastiach na Podkarpatskej Rusi panuje chaos. Rodia sa nezdravé ambície a krkolomná romantika. Psychóza malého národa, ktorý sa zasnene oddáva velikášskym sklonom. Vidí okolo seba malosť, ona ho dusí, hľadá z nej útek v nereálnom iluzionizme.

Nové pomery i s tejto stránky robily chyby. Ktosi bol povedal, že po prevrate na Podkarpatskej Rusi pamätalo sa na všeličo, len na prípravu domáceho obyvateľstva nie, aby dnes, keď dostáva časť politickej a kultúrnej autonomie, mohlo svoje veci

spravovať múdre a prospešne. Uznávam, ťažko tu niekoho a nejaký systém obviňovať. Pomery boly a sú také komplikované i neustálené, že ľudia, ktorí zo západu a z iných krajov prichádzali tieto končiny dvíhať a tvoriť podľa europských príkladov, zostávali pred sfingou rusínskych pomerov bezradní. Ale jednako vari priveľa nový režim na Podkarpatskej Rusi usiloval sa udomácňovať tu príklady a normy z iných prostredí a prepribližoval sa dosť chápave a žičilive k miestnym pomerom a potrebám. Zazlieva človek najmä, že temer za dve desaťročia nevypestovalo sa v rusínskom človeku viacej prvkov konštruktivistických, viacej smyslu a zainteresovanosti pre veci, ktoré sú jeho, na ktorých má vyrastať jeho kultúrna, politická a sociálna budúcnosť. Veľa je tu negativizmu k sebe a k iným.

A potom tie strašné protiklady. Židia a Rusíny. Kultúrne presvedčenie ani len slovíčkom by ti nedovolilo v akomkoľvek smysle uraziť Židov a z nejakých predsudkov brojiť proti nim. Najmä na Podkarpatskej Rusi k veľkej väčšine Židov môžeš mať len hlboký súcit a driapať si svedomie výčitkami, že ešte možno tak zaostale a chudobne žiť. Ale židovstvo i tak ostáva tu veľkým sociálnym a kultúrnym problémom pre Rusínov. Židov na Podkarpatskej Rusi je asi 100.000, temer 15% celého obyvateľstva. 25% z nich zaoberá sa obchodom, ostatní vraj sú remeselníci a poľnohospodári. Na rachovských uliciach a inde denne vídavaš, ako vycifrovaná Huculka v svojom farebnom kroji družne sedí pri bradatom židovskom sedliakovi a nejakej rasovej alebo sociálnej nenávisti medzi nimi nieto. A predsa sú to dva svety.

Podkarpatský Žid zväčša sa už akomodoval novým pomerom. Židovské dieťa chodí do českej školy a na každom rohu i po dedinách pristavuje ťa bezvadnou češtinou. Miestny Žid všade je shovorčivejší, podnikavejší, nanucuje sa ti svojou dôverou a núka ti svoje prednosti. Rusíni sú utiahnutí. Údajne i naše úrady a politické strany o Židov opierajú sa tu ako o spoľahlivý i solídny živel, kým prístup k Rusínom nie je taký ľahký.

Ako sa bude rusínstvo so židovstvom vyrovnávať v budúcnosti? Židia sú už dnes nepomerne majetnejší, sú podnikavejší, hrnú sa do miest, vedia sa koncentrovať na jednu robotu, ovládajú niekoľko rečí, radšej a viacej študujú, chcú a vedia bohatnúť, majú povzbudzujúce príklady v životných úspechoch svojich spoluvercov v iných krajinách. Rusínom konkurovať so Židmi a s ich schopnosťami bude veľmi ťažko, Žid má dosť húževnatosti a úpornosti vytĺkať groše ešte i z rusínskej biedy, možno azda iba očakávať, že dvíhaním majetkovej a vzdelanostnej úrovne rusínski Židia viacej sa budú sťahovať do západných častí štátu (v poslednom čase ročne priemerne do Palestíny odchádzalo okolo tisíc židovských duší z Podkarpatskej Rusi). Pravda, dnešný rusínsky Žid je ešte príliš ortodoxný, to podlamuje jeho hospodársku zdatnosť (človek z iných krajov ťažko sa odváži kúpiť niečo od zanedbaného a špinavého Žida, akých celé stovky vysedávajú na

pr. i v svojich užhorodských obchodíkoch). Ale nič nezabráni židovskej emancipovanosti od starých návykov, oni sa iste chytro zeuropeizujú a budú v budúcnosti ešte ťažším sociálnym a kultúrnym problémom Podkarpatskej Rusi; akokoľvek, ale nebezpečným pre samé rusínstvo.

Rozumie sa, nijako si nemožno želať a u nás nesmie ísť vývin tým smerom, aby sa nejako umele a násilím potlačovalo kultúrne a hospodárske mohutnenie podkarpatských Židov. Rusíni s týmto faktom v tvorení svojej prítomnosti a budúcnosti musia počítať, židovstvo im bude, ako sa hovorieva, vždy v pätách. Jediná cesta slušného a kultúrneho vyrovnania je: nedať sa príliš predbehnúť Židom. Rásť a mohutnieť paralelne s nimi vo všetkých odvetviach, vlastnou príčinlivosťou, podnikavosťou a tvorivosťou zabrániť, aby židovstvo medzi Rusínmi nestalo sa výsadnou kastou, ozbrojenou dostatočnou materiálnou a duchovnou mocou, ktorou by vládalo využívať a vykorisťovať masy rusínskeho ľudu. Rusíni musia rapídne mocnieť, vo všetkých úsekoch spoločenského složenia, musia sa kultúrne dvíhať a potom ich nebude ohrožovať nijaká vonkajšia moc. Rozumie sa, prednou úlohou i nášho štátu je, aby toto zdravé, demokratické a pozitívne kultúrne mocnenie Rusínov všestranne, rozumne a takticky podporoval.

*

V letných mesiacoch, a vari aj v zimných, Podkarpatská Rus zaplavená je turistami. Na Pop Ivana, Hoverlu a stovky iných zázračných vrchov štverajú sa akísi bezstarostní turisti, bez prirodzeného citu objímajú sa s horami a prekrúcajú otupenými a nechápavými očami pred domcami rusínskych sedliakov. Nejaká taľafatka z ľudových výrobkov, kúpená po dlhej jednačke, je pamiatka na cesty po Podkarpatskej Rusi a je lacným svedectvom, ktoré sa ukazuje závistlivým susedom a snobom doma, ako odkaz z primitívneho kraja.

Tak by sa mi chcelo vynášať prednosti tohto kraja, zastrieť i tých niekoľko bolestí, ktoré som pospomínal v tomto článku, a chcel by som sa zaprisahávať, že rusínska primitívnosť a zaostalosť je životne vyššia a tvorivejšia hodnota, ako tupá póza inteligentská, ktorá sa sem chodí sviatočne vypúčať.

Tu na Podkarpatskej Rusi si najosudovejšie uvedomíš, že prostý ľud a jeho kultúra je tisíc ráz vzácnejší poklad ako chvastúnstvo a duchovná prázdnota malomeštiackej inteligencie. Len nech biedu rusínskych dedín neľutuje nijaký tupý pisár, bankársky magnát a potentát z úradov...

*

Často som sa vracal v rozhovoroch s rusínskymi inteligentmi na tému, ako by si predstavovali sbližovanie a spoločnú prácu so Slovákmi. V myslení rusínskych inteligentov dominuje jedna otázka: politická. Temer každý od teba žiada, aby si mu najprv ukázal svoju partajnícku legitimáciu, potom by ťa dobre ohmatal, či si pravoverný privrženec tej alebo onej strany, z keď k týmto jeho

žiadostiam zostaneš nevšímavý, vyzdvihuješ svoj záujem kultúrny, rozreční sa sám a počúvaš temperamentné formulácie programov politických strán. Náružive znejú tieto programy.

A jednako naše vzájomné kultúrne poznávanie sa bolo by plodné a požehnané. Azda sme len nezmŕtveli v mátožného strašiaka z konopí, ktorý si trúfa podceňovať kultúrne snahy iného národa a za česť i za dôstojnosť si pokladá pokorne a lokajsky sa klaňať len kultúram vyspelým? Ak by toto bola pravda, tak sme sa veľmi chytro stali zábudlivými a strašne si namýšľame. Áno, skromné sú sväzočky básní a rozprávok, ktoré vychodia nákladom Sodružestva v Užhorode, vydania spolku Duchnoviča a Prosvity, ktoré ti vďačne dávajú, ľahko unesieš, ale to je nie miera o kultúrnosti. Musí ťa naplniť citom vznešenosti a úctou to, že tu opravdive, pri všetkom duchovnom zmätku, ľudia sa snažia i literárnou a náukovou tvorbou znásobiť život a svoje biedy premôcť. Ako teplo možno milovať knihy, ktoré si prinesieš z Podkarpatskej Rusi!

A nadovšetko: tie paralely medzi vývinom našej kultúry a snahami rusínskymi! Priamo ťa vzrušujú. Miluješ ich. Stýkať sa s rusínskymi kultúrnymi snahami znamená milovať ich a ešte intímnejšie milovať i domáci kultúrny svet.

Najradšej som hovoril Rusínom o našich životných osudoch v minulosti a o vývine našej vzdelanosti. Spomínal som, cez aké rečové boje sme my prechádzali v našich dejinách, z akých sociálnych a umeleckých fondov rástla naša literatúra, aké boly cesty našej osvetovej a politickej aktivity. Reku, my Slováci úzkostlive by sme vám chceli pomáhať vo vašich snahách, nie nejako protektorsky a povýšene, ale tak teplo žičlive, a mnohé dáta z našich dejín, keby ste si ich smysel pripomenuli, neboly by vám na osoh? Mnoho spoločných osudov sme mali v minulosti, rovnaké sociálne dejiny, nebolo by nám vracať sa k týmto skutočnostiam? Áno, lenže veľká časť Rusínov príliš bolestne je zažratá do dnešného stavu a vidí len to, v čom my máme priaznivejšie možnosti, mýli ju, že dobré slovenské romány vychádzajú v niekoľkých nákladoch, je celá zmätaná priaznivými možnosťami inde a nepriaznivými u nich doma. Na Podkarpatskej Rusi sa cíti kultúrna priepasť medzi vlastným a tým, čo majú iné národy. Všetko, čo je u iných, sa preceňuje, okrašľuje, inde kultúrna tvorba akoby bola dojemná idyla, a len na Podkarpatskej Rusi obeť a utrpenie. Nevsugerovaly sa takéto predstavy do mladých Rusínov i poprevratovými školami?

Kultúrne, národné a sociálne snahy Rusínov sledovali sme od prevratu veľmi nesystematicky a vari v menšej miere, ako pred vojnou. Je svrchovaný čas, aby táto indolencia prestala, aby sme si vzájomný pomer nekalili len vecami, v ktorých sa rozchádzame a ktoré sme triezvo a rozumne ani nepremysleli. Slovenský tvorivý záujem o veci rusínskej kultúry bude prospešný i nám samým, bude na osoh Rusínom a tieto snahy sú eminentnou potrebou šťastnej budúcnosti nášho štátu.